

Unha reliquia toponímica na ábsida da igrexa de San Cristovo en Couso

GONZALO NAVAZA¹

RESUMO

O percorrido por diversas fontes bibliográficas lévanos a considerar como único o topónimo Ousía, da parroquia de Couso (Gondomar).

PALABRAS CHAVE: Boucía, parroquia de Couso, toponimia, Ousía.

ABSTRACT

The route through some bibliographic sources leads us to consider as unique the place name Ousía, from the parish of Couso (Gondomar).

KEY WORDS: Boucía, parish of Couso, toponymy, Ousía.

1 gnavaza@telefonica.net

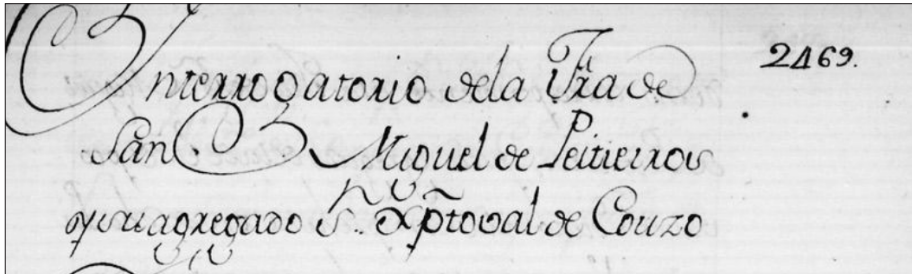
A *Boucia* é o nome dun dos lugares habitados da parroquia de Couso, inmediato á igrexa parroquial de San Cristovo. É topónimo único. Pola súa forma, nos estudos de toponimia adoita mencionarse entre os derivados de *bouza*, coma outros *Bouciña*, *Boucisca*, *Boucelos*, *Boucello*, *Boucido*, *Bouzoa*, *Bouzó*, *Bouzón*... etc., que, xunto cos simples *Bouza* e *Bouzas*, se repiten con relativa frecuencia na toponimia galega. *Bouza* é un termo de orixe prerromana que sobreviviu no léxico galego para designar terras bravas (non cultivadas) de vexetación mesta de matogueira e monte baixo. Se o nome da *Boucia* fose un derivado do substantivo común *bouza*, constituiría un caso excepcional de derivación en *-ía* desta familia lexical. O buscador da plataforma de internet *Galicia Nomeada* ofrécenos en todo o territorio galego cerca de tres mil topónimos formados con *Bouz-* ou *Bouc-*, pero ningún outro *Boucia* fóra do da parroquia de Couso.

En fontes impresas oficiais, o topónimo rexístrase por primeira vez como *Boucia* (sic, sen acento) no *Nomenclátor* provincial de Pontevedra de 1910, entre as seis entidades de poboación que se mencionan de Couso. Non consta en fontes anteriores, coma o dicionario xeográfico de Madoz (1806-1870), que só enumera cinco entidades na parroquia. Desde 1910, con esa forma e grafía *Boucia*, está presente en todas as edicións do *Nomenclátor* do século XX, que desde o do ano 1930 recolle na parroquia 14 entidades de poboación. A partir de 1997 estableceuse como denominación oficial a que o escribe con acento gráfico no *i* e precedido do artigo feminino galego, *A Boucia*, que é como figura no *Nomenclátor de Galicia* de 2003

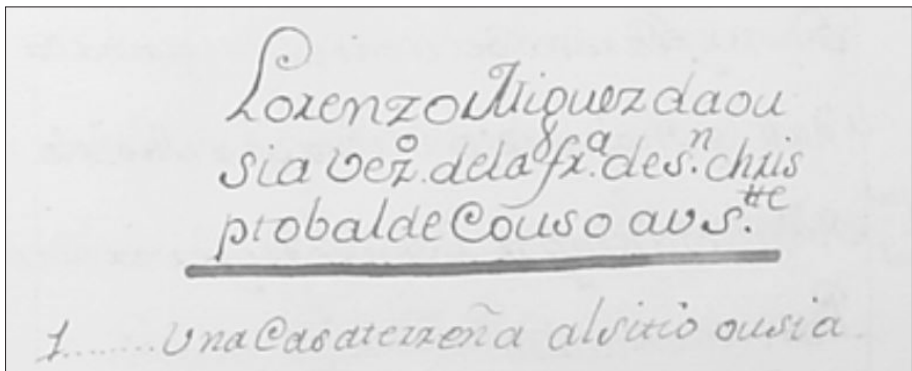
Se en todas as fontes impresas desde o século XIX o topónimo mantén uniformidade (o artigo e o acento son irrelevantes para o noso obxecto), en fontes manuscritas anteriores presentaba significativa vacilación na forma e grafía. No *Catastro de Ensenada* (1753) alternan as variantes e grafías *Boucia*, *Bousia* e *Ousia*. En principio non ofrece problema a segunda consoante e a aparente confusión dos sons, pois nese mesmo catastro lemos tamén “Couzo” para *Couso* e “Razas” para o lugar das *Rasas* (a realización ceceante para este lugar aínda se pode oír hoxe na fala local e mesmo tamén na cartografía e na rotulación viaria). Nun traballo de hai corenta anos, Henrique Costas estudou na fala da parroquia de Vincios fenómenos de ceceo coma estes, característicos de áreas non seseantes veciñas de áreas con seseo total. Esta tendencia fonética local, que explica as mencionadas grafías *Couzo* e *Razas*, xustifica considerar que a variante con S do topónimo era verosimilmente a primixenia e que *Boucia* constitúe unha pronuncia ceceante. A partir de aí cómpre saber cal das variantes, *Ousía* e *Bousía*, é a máis etimolóxica ou máis próxima á orixe. Se fose *Bousía* a forma orixinaria, habería que explicar a anómala perda do B- inicial na outra variante; se a forma orixinaria fose a que comeza por vogal, o B de *Bousía* e *Boucia* podería explicarse por razóns fonéticas, por consonantización da vogal velar /o/ nese contexto fónico do topónimo precedido de artigo (*a-ou* > *abou*, fenómeno paralelo ao de *Sancta Eulalia* > *Santa Ouaia* > *Santa Baia*), favorecida sen dúbida pola interferencia da familia léxica de *bouza*. Desta alteración dedúcese que o topónimo *Ousía* xa non era transparente no seu significado para os falantes. Significa tamén que na súa orixe o topónimo non gardaba ningunha relación etimolóxica coa familia de *bouza*.

Para consultar o *Catastro de Ensenada* de Couso debemos acudir a unha dobre fonte, pois desde a Idade Media e durante todo o Antigo Réxime a parroquia estaba dividida en dúas áreas xurisdiccionais, unha ao sur, desde a Igrexa de San Cristovo ata as estremas montañosas meridionais que separan a parroquia das pertencentes aos

actuais concellos de Tui e Tomiño, outra ao norte, estremando con Peitieiros e Gondomar. A primeira formaba parte da xurisdición de Pesegueiro, de señorío episcopal, e no *Catastro de Ensenada* aparece denominada “San Cristóbal de Couso de Arriba”; a segunda, de carácter reguengo, inclúese nese catastro como un “agregado” da veciña parroquia de Peitieiros, xurisdición do Val de Miñor. Esta división administrativa está na orixe dunha singularidade de “Couso de Arriba” no século XIX: que décadas despois da supresión dos señoríos os seus veciños tivesen que continuar pagando o “oprobio do quinto” ao bispo de Tui ata que conseguiron declaralo abolido despois dun longo proceso xudicial.-

Das tres variantes con que o *Catastro de Ensenada* recolle o nome do noso topónimo A Boucía (isto é, *Ousia*, *Bousia* e *Boucía*) é significativo que, ao referirse a propiedades de veciños que residen no propio lugar, sexa a forma sen B- inicial a que se use (*Ousia*), e en especial cando o topónimo se emprega na cadea onomástica que identifica o veciño, con función equivalente á dun apelido toponímico, como sucede cun *Lorenzo Miguez da Ousia*, que ten casa terrena “al sitio Ousia”:

Non dubidamos en identificar este topónimo co substantivo común *ousia* ou *ousía* ‘ábsida’, que os dicionarios definen como “construción con planta xeralmente semi-circular, cuberta cunha bóveda, que sobresaie na parte posterior dun templo e onde se sitúa o altar maior” (DRAG, s.v. *ousia*, que o dá como sinónimo de *ábsida*). O termo era usual no galego medieval: “na Ousia de sã Domígos” (ano 1297, R. Lorenzo 1968), “da cassa da aussya de Sam Migell” (ano 1390, Méndez Fernández, 1991) e tamén tiña uso en cadeas onomásticas como apelido ou sobrenome toponímico: “Estevo da Ousia” (ano 1331, Ferro Couselo, 1967).

O medieval *oussia* era o resultado patrimonial do latín ABSIDE, un termo de orixe grega. Desde finais da Idade Media sufriu a competencia do cultismo correspondente

(con diferente acentuación en castelán e en portugués: *ábside* / *abside*) e descoñecemos se a forma popular conservou vitalidade no galego popular. En portugués seguiu tendo uso, pero con significado restrinxido; o *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa* define *oussia* (con *i* tónico) como “Capela principal de uma igreja, onde está o altar-mor”. En galego non temos constancia certa desa supervivencia. Segundo vemos no *Dicionario de dicionarios*, o termo *ousía* non se incorpora á tradición lexicográfica galega ata datas moi recentes (Rivas Quintas, 1988). No TILG (*Tesouro informatizado da lingua galega*) podemos comprobar que *ousía* tampouco tivo moito uso no galego literario moderno: un caso na revista *Nós*, do ano 1926, e sete casos en dúas obras de 1931 e 1933, todos eles con *i* tónico (*ousía*). No galego das últimas décadas, fronte aos múltiples exemplos do cultismo *ábsida*, o TILG só rexistra *ousia* (sen acento) en dous únicos exemplos en dous autores, Darío Xoán Cabana e Anxo Angueira.

A motivación do emprego do topónimo vén dada pola particular división administrativa da parroquia desde a Idade Media. A propia igrexa parroquial servía de marco de referencia, e as terras situadas ao norte (ou sexa, na parte da ábsida) eran de señorío reguengo, en tanto que o resto da parroquia era de señorío arcebispal. Na demarcación do *Catastro de Ensenada* indícase que un dos marcos está situado na propia igrexa. No nome doutra das aldeas da parte norte, chamada A Terra do Rei, consérvase memoria do antigo señorío.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- FERRO COUSELO, XESÚS (1967) *A vida e a fala do devanceiros*. Editorial Galaxia. Vigo
- LORENZO, RAMÓN (1968). *Sobre cronología do vocabulário Galego-Português (Anotações ao ‘Dicionário etimológico’ de José Pedro Machado)*. Ed. Galaxia. Vigo.
- MADOZ, PASCUAL (1806-1870). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar (1846-1850)*.
- MÉNDEZ FERNÁNDEZ, LUZ (1991). *Libro de Tenzas Santiago*
- RIVAS QUINTAS, ELIGIO (1988). *Frampas. Contribución al diccionario gallego*. Ed. Ceme, Salamanca
- TILG (*Tesouro informatizado da lingua galega*). TILG (usc.es) (Consultado 6/10/2021)